

opklimmen tot miljonair, was deze mobiliteit veel geringer dan de mythe doet vermoeden, zodat ook op dit punt de overeenkomsten met Nederland overheersen.

JEROEN TOUWEN,
UNIVERSITEIT LEIDEN

Fasseur, Cees, **Juliana en Bernhard. Het verhaal van een huwelijk. De jaren 1936-1956** (Amsterdam: Balans, 2008, 496 blz., ISBN 978 90 5018 995 2).

Het portret van een koninklijke familie siert de boekomslag. Het lijkt een kroon op de naoorlogse gezinscultuur. De bedoeling van de fotograaf wordt zichtbaar in de regie van de afgebeelde personen: gegroepeerd in een cirkelvormig arrangement en uitgenodigd tot een ingehouden zo niet gereserveerde blik waarmee ze in de camera (moeten) kijken. Eén afgebeelde heeft haar hoofd afgewend. Dat is tegen de conventie, maar zij is het jongste kind, prinses Marijke Christina, en ze hoeft op deze wijze haar ogen niet publiek te maken. Deze ogen zijn de kern van het verhaal maar de tijdgenoten mogen die niet zien. Een geheim van Soestdijk.

Het boek zelf laat weinig te raden over. Cees Fasseur heeft niet alleen veel mogen zien maar ook veel genoteerd en in zijn manuscript letterlijk geciteerd. Dat komt de karakterisering van Juliana en Bernhard in deze biografie ten goede, maar het is ook een poging om enkele geheimen uit het Koninklijk Huisarchief zo goed en zelfs definitief mogelijk te onthullen. Het resultaat is een demasqué van de hoofdpersonen die in de monarchie rondom de oorlogsjaren vol waardering zijn verbeeld. Een demasqué maar nu met historische vakkundigheid en met een zekere compassie gedaan; en – nooit te missen bij Fasseur – met humor en ironie.

De schrijver vangt aan met een 'Opmaat'; een beschrijving van de verloving en de bruiloft van Juliana en Bernhard. Hij koos dat begin deels vanwege de recente archiefvondsten in de kamers en kelders van Paleis Soestdijk na het overlijden van Bernhard; deels uit compositorisch en biografisch oogpunt. Want wat de 'affaire Hofmans' is gaan heten verdient inderdaad de brede aanloop vanaf het moment dat de twee gelieven elkaar hebben gevonden. Het betoog eindigt met de ontknoping in 1956. Maar dan is het huwelijk juist niet ten einde. Er volgen nog enkele decennia, waaronder een nieuwe affaire rond de vliegtuigbouwer Lockheed. Het betekent, dat de oordeelsvorming over beide hoofdpersonen – waartoe dit boek alle aanleiding biedt – toch maar halve conclusies kan opleveren.

De in Soestdijk aangetroffen correspondentie tussen de echtelieden leert vooral, dat beiden in de oorlog de tijd van hun leven hebben gehad. Van Bernhard in Londen was dat wel bekend (al komen nu in het boek de bewijzen beschikbaar). Maar ook Juliana heeft in haar ballingschap in Canada – noodgedwongen ver van haar moeder gehuisvest – zich ongekend vrijelijk kunnen ontplooiën. Dat eindigt in 1948, wanneer zij wordt ingehuldigd in de Nieuwe Kerk in Amsterdam. Fasseur heeft de – niet uitgesproken – zinnen in haar toespraak gevonden die duidelijk maken, hoe pijnlijk ze de insnoering in het constitutionele keurslijf heeft ondergaan.

De schrijver heeft, bij al zijn distantie tot haar spirituele escapades, Juliana scherp en intiem kunnen portretteren. Haar schuldbesef over de 'onvoorzichtige' verwekking van Marijke maakt haar ontvankelijk voor de 'doorgevingen' van Hofmans. In dit boek is zij juist ook in haar bevlogen en onwandelbaar gebleken liefde voor Bernhard als koningin ontsluitend en als vrouw herkenbaar geworden. Voor sommige recensenten is zij zelfs de heldin van het verhaal, tegen de teneur van de schrijver in. Maar deze controverse is uitvergroot. Fasseur kon, nu hij over zulke bronnen beschikte – met een belangrijke uitzondering: haar nog gesloten dagboek – de intieme feiten

en gedachten niet alleen ‘doorgeven’ maar juist ook professioneel herscheppen in een waarachtig portret. Dat het in deze context sympathiek uitvalt, is dus niet zijn opzet.

Na 150 bladzijden – ruwweg een derde van het boek – betreedt Greet Hofmans het toneel. De ‘doorgeefster’ zoals Fasseur haar karakteriseert; de zelfverkozen middelares tussen aarde en hemel. Haar portret is bij gebrek aan betrouwbare bronnen onvolledig gebleven. De oogziekte van prinses Marijke is de aanleiding voor het contact. De verbindende schakel is een hofcamarilla, die in het boek van alle kanten wordt belicht. Een deel daarvan treedt op als kwade genius. Het boek is onbedoeld ook een studie van het hofleven in Nederland. Een Florentijnse intrige wordt het niet, de hoofdpersonen kunnen door hun karakterzwakte slechts beperkt worden gedramatiseerd. Het is evenwel begrijpelijk, dat de commissie van drie wijze mannen, die in opdracht van de regering de Hofmans affaire tot een goed staatkundig einde moest brengen, een zuivering onder de hovelingen heeft geadviseerd.

De ‘doorgevingen’ – het woord is sinds het verschijnen van dit boek gemunt in de Nederlandse taal – betreffen ook de politiek. De conferenties in Het Oude Loo zijn een plaats van uitwisseling van de wonderlijkste ideeën over wereldvrede en wereldreligie. De geschiedschrijving ervan is hoe langer hoe minder van de komedie te onderscheiden. De rationele dimensie van het pacifisme in de Koude Oorlog raakt uit het zicht evenals de rationele ethiek van het vrijzinnig protestantisme. Enkele discussianten constateren dat bij leven en welzijn en haken af. De ‘heilige rest’ houdt vol en staat nu te kijk als een groep van wereldverbeteraars in en rondom Baarn die hun rationaliteit hebben ingeruild voor kinderlijke eenvoud en hardnekkige intriges.

Het decor is zo absurd, dat de andere hoofdrolspeler er bij voorbaat door is verontschuldigd. Bernhard komt er bij al zijn economische en amoureuze escapades in het boek van Fasseur goed van af. De auteur wil recht

doen aan zijn persoon en treedt nadrukkelijk voor hem in het krijt wanneer de gepubliceerde onwaarheden onhoudbaar blijken op basis van bronnenonderzoek en rationaliteit. Een kritische waarnemer als de inmiddels overleden journalist Wim Klinkenberg wordt herhaaldelijk op zijn nummer gezet. Bernhard is niet alleen de eerste die Greet Hofmans heeft binnengehaald, hij is ook de eerste – na hilarische ‘doorgevingen’ over de verzorging van zijn paarden – om terug te keren tot het gezonde verstand.

Wat aanvankelijk de sensatie van het boek leek – volledige publicatie van het rapport van de commissie Beel – blijkt achteraf een anticlimax. Maar niet voor fijnproevers. De letterlijke tekst van de mannen die in 1956 om hun politieke ervaring en wijsheid werden uitgekozen, is een schitterende bron van tijdgebonden eerbied voor de monarchie en van persoonlijke kritiek in ambtelijk proza. Er is ook een *basso continuo* in het verhaal van Fasseur. Juliana heeft bij alle aandacht voor de ‘doorgevingen’ haar constitutionele taak er niet of nauwelijks door laten beïnvloeden.

JAN BANK,
AMSTERDAM

Helvoort, T. van, ***De chemie van de universitaire wetenschapsbeoefening. Een halve eeuw scheikunde in Groningen, 1945-1995*** (Geschiedenis van de Groningse universiteit 4; Hilversum: Verloren, 2008, 392 blz., ISBN 978 90 8704 015 4).

De titel mag dan enigszins gekunsteld klinken, hij dekt wel de lading. Van Helvoort beschrijft in *De chemie van de universitaire wetenschapsbeoefening* de geschiedenis van een halve eeuw scheikunde aan de Groningse universiteit. De titel van hoofdstuk 15 vat het boek goed samen: ‘excelleren in de chemie onder universitaire turbulenties’. Het gaat Van Helvoort niet zozeer om de

ontwikkeling van de scheikunde als wetenschap, als wel om de ontwikkeling van de opleiding en de onderzoeksgroepen in de veranderende academische context. De kracht van het boek ligt in de analyse van de ‘chemie’ tussen bestuurlijke hervormingen, demografische ontwikkelingen, maatschappelijke debatten, internationale trends, de studentencultuur, de veranderende relaties met de chemische industrie, en niet te vergeten de persoonlijkheden van enkele hoofdrolspelers.

In de eerste helft van de twintigste eeuw werd de Groningse scheikunde lang gedomineerd door twee hoogleraren. Na de oorlog volgde er een periode van snelle personeelwisselingen, tot anorganisch chemicus Elco Wiebenga werd benoemd. Tijdens de explosieve uitbreiding van de bètafaculteiten in de jaren zestig wist hij talentvolle mensen aan te trekken, die hij niet zelden onderdelen van zijn eigen leeropdracht toeschoof. Onder de nieuwe stafleden waren ook Jan Kommandeur (fysische chemie) en Hans Wijnberg (organische chemie), die allebei in Amerika hadden gestudeerd en gewerkt. Zij zijn als ‘onwaarschijnlijk duo’ de eigenlijke hoofdpersonen van dit boek. Ondanks, of dankzij, hun tegengestelde persoonlijkheden wisten ze gezamenlijk een sterke en dynamische academische gemeenschap op te bouwen, samen met vooraanstaande chemici als W. Drenth, H. Berendsen en G. Sawatzky. Er kwam bovendien een opleiding technische chemie, onder leiding van D.J. Gerretsen.

De nieuwe generatie chemici legde actief contact met de industrie, en mengde zich enthousiast in maatschappelijke debatten, ook toen de scheikunde onder vuur kwam te liggen in verband met milieuproblemen (Silent Spring!) en wapenproductie (Agent Orange!). Als reactie daarop werd, mede op initiatief van de studenten, een ‘vrije studierichting’ geïntroduceerd, met daarin uitgebreid aandacht voor maatschappelijke en ethische vraagstukken.

De belangrijkste vernieuwing betrof het personeelsbeleid. Het aantal tijdelijke aanstellingen werd uitgebreid, terwijl een vaste aanstelling bleef

voorbehouden aan degenen die ‘professorabel’ werden geacht. Daardoor ontstond al snel een personeelsstructuur met relatief veel hoogleraren, weinig middenkader, en een grote groep promovendi en postdocs die werden geacht na enkele jaren weer te vertrekken. Dit ‘Groningse model’ was uitermate succesvol, maar het bleek maar één generatie houdbaar. In de jaren negentig bleken de kosten uit de hand te lopen, terwijl een pensioengolf het hooglerarenbestand plotseling decimeerde. Veel talentvolle chemici waren overigens al eerder vertrokken of weggekocht, omdat ze in het Groningse model moeilijk een eigen ‘imperium’ konden opbouwen, zoals Van Helvoort het formuleert.

De rode draad in Van Helvoorts verhaal is de ‘amerikanisering’ van de universiteit na de Tweede Wereldoorlog. De universitaire structuur én cultuur gingen ontegenzeggelijk steeds meer op die in Amerika lijken: de verhoudingen tussen studenten en staf en tussen hoogleraren en overige medewerkers werden geëgaliseerd, het personeelsbeleid werd flexibeler, het onderwijs werd massaler en de samenwerking met de industrie werd intensiever, evenals de aandacht voor maatschappelijke contacten en *public relations*. Competitie werd de norm en ‘excellentie’ het ultieme doel. Maar, vraagt Van Helvoort vervolgens, kunnen we dit wel ‘amerikanisering’ noemen? Was Amerika inderdaad het voorbeeld dat bewust werd nagevolgd? En zo ja, welk Amerika dan? Want het Amerikaanse universitaire systeem is alles behalve eenvormig. Deze vragen zijn op de achtergrond steeds aanwezig.

De conclusie is dat er geen *masterplan* was op nationaal of zelfs universitair niveau. De amerikanisering was het resultaat van een reeks kleine stapjes die ieder samenhangen met specifieke lokale omstandigheden. Maar tegelijk beschouwden de Groningse chemici Amerika echter wel expliciet als hun voorbeeld. Daardoor liepen ze vaak vooruit op maatregelen die later centraal werden ingevoerd. De Groningers konden dus flexibel insprijngen op nieuwe regels,